

Станиславова Л. Л., Терещенко Л. В. Антитеза в сучасній українській афористическій

Аннотація

В статті проаналізовані сучасні афористическі тексти в аспекті використання в них стилістическої фігури антитези. Виявлені різновидності антитези, котрі виділяються на основі виділення семантических відтінків, накладуваних на основну для антитези семантику протиповставлення, розглянуті характерні для побудови антитези структурні моделі, а також способи посилення стилістическої виразителісності в антитезах.

Ключеві слова: антонімія, стилістическа фігура, антитеза, афористика.

Stanislavova L. L., Tereshchenko L. V. Antithesis in Contemporay Ukrainian Aphoristics

Summary

The article deals with modern aphoristic Ukrainian texts in the light of the use of stylistic trope – antithesis.

It has been revealed that in the analyzed texts, antithesis has wide representation. It allows to expressively reveal contradicting essence of objects, subjects, phenomena in personal and social life, and emphasize ironic, sarcastic attitude of the authors of aphorisms to the portrayed things.

However, realities of Ukrainian life are quite complicated. That's why its contradictions fixed in aphoristic antitheses are not settled with stating harsh contradictions which is a function of antithesis. Aphorists try to render additional semantic shades of contradiction that represent various nuances of life contradictions; hence, they actively use such kinds of antithesis as antithesis-disjunct thesis (hard and soft), antithesis-comparison, antithesis-identification, antithesis-conversion etc.

Active use of various traditional syntactic models for the formation of antithesis is a proof of artistic mastery of contemporary Ukrainian aphorists.

Highlighting the text with the help of various stylistic means is traditional for the aphoristic genre. In the texts analyzed, active use of stylistic means convergence, such as antithesis combined with paronymy, occasionalisation, root reduplication, various forms of parallelism have been revealed. For the creation of antithesis, antonyms of asymmetric type are mostly used: contextual, inter-part-of-speech, various-structured.

In our research, antonyms that are used in typical antonymic contexts have been analyzed. However, semantics of contradiction in modern Ukrainian aphorisms can also be revealed in atypical contexts. The research of contradiction of this type is of great interest as it enables to broaden the knowledge about aphoristic genre and theory of antonymy. That is why this research is perspective.

Key words: antonymy, stylistic figure, antithesis, aphoristics.

УДК 811.161.2(09)

Л. І. Товстенко,
викладач української мови та літератури
Уманського агротехнічного коледжу
Уманського національного університету садівництва
E-mail: dvv2812@ukr.net

СТИЛЬОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГЕОРТОНІМІВ У ДІЛОВИХ ТЕКСТАХ XVIII СТ.

У статті на матеріалі ділової документації Гетьманщини XVIII ст. проаналізовано специфіку функціонування геортонімів. За структурними особливостями виокремлюємо одно- і полікомпонентні найменування, які зазнають різних модифікацій. Аналізовані тексти засвідчують, що геортоніми є важливим складником народно-церковного календаря, семантично ємнісні, слугують темпоральними маркерами та володіють значною експресією.

Ключові слова: геортонім, хрононім, діловий стиль, модифікація, лексична інновація, маркер, українська мова XVIII ст.

У традиційній культурі українців календарні свята та обряди становлять один із найбільш важливих і розгорнутих етнокультурних комплексів. Український народний календар формувалася на основі церковних (православних) і землеробських традицій. Із системою народного календаря пов'язані організація, розуміння та осмислення часу й окремих його періодів (з одного боку, це відбиття біблійних подій, «іменин» святих, з іншого – устрою життя українців), поділ свят і буднів, виокремлення початку і завершення природних циклів і господарських робіт.

Український народний календар у XVIII ст. мав складну структуру, формування й еволюція якої відбувалися протягом тривалого періоду. У ньому переплелися, з одного боку, нашарування декількох історичних епох, християнські і дохристиянські традиції, знайшли відображення різні системи літочислення, що наклали відбиток на його структуру.

Важливе місце при вивченні календарної обрядовості належить дослідженню системи назв релігійних свят, що виступають орієнтирами в річному циклі свят і буднів. Власна назва, що номінує церковне свято, в лінгвістичній науковій літературі позначається терміном *геортонім*. Таке термінологічне вживання в сучасній лінгвістиці домінує, хоч і висловлюються інші думки, де, залежно від функціональної специфіки, такі утворення кваліфікують як один з видів хремотонімів (V. Šmilauer, R. Šrámek), хрононіми (J. Kornelly, О. В. Атрошенко, М. М. Валенцова, Т. В. Махрачева, С. М. Толстая та ін.), геортоніми (О. С. Андрєєва, І. В. Бочарова, О. В. Врублевська, С. С. Єрмоленко, І. В. Крюкова, Н. В. Подольська, Т. В. Слива, М. М. Торчинський та ін.), сакроніми (С. Небжеговска-Бартмінська), фестоніми (Н. В. Подольська).

Звернення до геортонімів дозволяє відтворити комплекс народних уявлень про календарний час. Назви релігійних свят у традиційній культурі позначають періоди календарного часу (назви днів, тижнів, свят, канунів тощо). Крім цього, на думку О. В. Атрошенко, через систему геортонімів розкриваються народні уявлення про час, закріплені у прикметах і повір'ях, соціально-культурний та сакральний зміст свята [1, с. 3–4].

Пам'ятки писемності української мови здавна фіксують назви релігійних свят. Вони є важливим засобом датування ву пам'ятках староукраїнської писемності XIV–XV ст. і наступного періоду, де виконують хрононімну прив'язку подій, про які йшлося, до дат християнського календаря. Церковнослов'янські назви свят поступово витіснялися народними, утвореними на староукраїнській основі: *великъ день* (ССУМ, 1411, I, с. 162), *водохрещи* (1393, с. 184), *покрова* (1395, II, с. 179), *пилиповъ постъ* (1487, с. 145) та ін. [3, с. 247].

Для нашого дослідження особливий інтерес становить XVIII ст., оскільки саме в цей період відбувається остаточна стабілізація ділового стилю, системи ділових документів, різноманітних за формою і змістом. Зрозуміло, що вагомим підґрунтям цього було XVII ст., коли, як зазначав Ф. П. Філін, у багато разів «зростає сама кількість писемних пам'яток, а також помітно збільшується їх жанрова своєрідність» [5, с. 606]. Однак необхідно враховувати і власне жанрову специфіку: діловий текст як маніфестант точного датування у своєму арсеналі мав великий вибір лексико-синтаксичних засобів, система яких витворилася внаслідок активної взаємодії християнсько-релігійної і народної мов.

Розмірковуючи про взаємодію християнського і народного в духовній культурі слов'ян, С. М. Толстая говорить про креолізацію християнської мови і породження культурних сегментів із подвійною – християнською та народною – тематикою [4, с. 155]. Такий культурний білінгвізм дозволяє пояснити явні відхилення від нормативів у геортонімах, запропонованих греко-візантійською традицією, які свого часу прийняли за основу українські книжники.

Аналізовані тексти засвідчують, що за своїм складом геортоніми становлять неоднорідну групу. Поодинокими випадками представлені лексичні інновації (у церковному календарі таких назв не зафіксовано, напр.: *Въ сотнѣ Бѣлицкой ярмонковъ 3: 1) на Васильевъ день, 2) на Вознесение гѣднѣ, 3) октябрю 1 на Покровъ Богоматѣре* (ДДГ, с. 287)), значна частина – це лексико-словотвірні модифікації, представлені скороченими формами назви свята. Так, звертає на себе увагу використання діловодами номінації християнського геортоніма *празник Святої Трійці*, яке православні відзначають

на п'ятдесятій день після Великодня. Оскільки в Біблії немає жодної вказівки на Святу Трійцю, відтак у слов'янську культуру міг прийти лише догмат множинності Бога (наприклад, Буття 1: 26 та ін.). З цього погляду всі назви свята в українській (і не тільки) етнокультурі позначені оказіональною складовою. У діловій документації Гетьманщини XVIII ст. для номінації і хронологізації події писарі послуговуються двома варіантами геортоніма, напр.: *В селѣ Новихъ Боровичахъ ярмонковъ 2: 1) о Троицни дни, 2) о Покрова дни* (ДДГ, с. 293); *Въ мѣстечку Симеоновки. Торги в понеделокъ, ярмонки жъ: 1) генвара 1, 2) в день Свѣтїя Троици, 3) о Покровѣ Богоматере* (ДДГ, с. 296); *В мѣстечку Борознѣ торги в понеделникъ и пятокъ, ярмонки жъ: 1) о Крестопоклонной неделѣ, 2) о Троицни дни, 3) октября 14* (ДДГ, с. 300), що дозволяє говорити не стільки про невиробленість єдиної форми назви, скільки про повне її входження в народний календар, що демонструють варіанти.

Прикметно, що для значної частини досліджуваних номенів властива семантична конденсація – скорочення полікомпонентної форми до одного-трьох складників. Редукуватися могли як уся синтаксична конструкція, так і окрема лексема, утворюючи таким чином конситуативний еліпсис. Це підтверджує той факт, що в реальному житті, розмовно-побутовій сфері геортоніми функціонують саме в усіченій формі, напр.: ... *по(д) виною тисячи золоти(х) становися на второ(й) нѣли ѿ(т) По(с)та пре(д) су(д) Войсковы(й) енера(л)ни(й) на росправу* (ДДГ, с. 188); *Сотнѣ Горошинской въ мѣстечку Горошинѣ ярмонковъ 3: 1) сѣнтября 14, 2) на Проводи воскресенскіе, 3) генвара 1* (ДДГ, с. 282); *В сотнѣ Царичанской ярмо(н)ковъ 2: 1) іюля 29 на Петра и Павла, 2) сѣнтября 1 на Симеона и Столпника. Торговъ не биваетъ* (ДДГ, с. 288). Ці ж тексти ілюструють і широку варіативність інших християнських свят, зокрема назви головного козацького свята, напр.: *В селѣ Новихъ Боровичахъ ярмонковъ 2: 1) о Троицни дни, 2) о Покрова дни* (ДДГ, с. 293); *Въ мѣстечку Симеоновки. Торги в понеделокъ, ярмонки жъ: 1) генвара 1, 2) в день Свѣтїя Троици, 3) о Покровѣ Богоматере* (ДДГ, с. 296); *В городѣ Нѣжинѣ в годѣ ярмонковъ 3: 1) на Всеедной неделѣ, 2) на Сошествіе Свѣтаго Духа, 3) на праздникъ Покрова Богоматере. Торги в понеделникъ и пятокъ* (ДДГ, с. 300). Зазначимо, що семантичної конденсації зазнають не всі геортоніми, а тільки найбільш використовувані людьми у повсякденному житті: назви головних християнських свят, деяких народних свят і свят на честь святих. Саме ці свята підтримують загальний ритм життя громади і є для людей орієнтирами у часі і просторі.

Аналізовані геортоніми характеризуються і варіативністю апелятивного компонента, яким виступають лексеми *день, празник*, напр.: *Живучи я въ селѣ Лизуновцѣ, жалуюся на старосту свое(г)[о] Ивана Капиревича. По(д) ча(с) праздника Воскресенія Хѣва жона моя пошла до кума своего з пирогами* (ДДГ, с. 85); *Въ сотнѣ Великобудиской ярма(н)ковъ 2: 1) іюля 8 в день великомученика Прокофия, 2) сѣнтября 26 в день Иоана Богослова. Торги в понеделокъ и пятокъ* (ДДГ, с. 286), хоч у більшості випадків уживань апелятив відсутній, напр.: ... *должны мы по частямъ денги брать а именно: в десятовскій ярмарок 20^(р) да у восенѣ обѣ Успенію Престѣя Бѣы 20^(р)* (ДДГ, с. 94); *Сотнѣ Лукомской въ городѣ Лукомлѣ в годѣ ярмонковъ 2: 1) іюля 20 на пророка Илию, 2) ноября 8 на архистрига Мишила торги жъ въ день неделній* (ДДГ, с. 282); *В сотнѣ Нефороцанской ярмонокъ 1: августа 6 на Преображеніе гѣдне, а то(р)говъ не биваетъ* (ДДГ, с. 288).

Звертає на себе увагу й використання точної хрономімії в поєднанні з календарно-релігійною. У таких випадках, як засвідчують ділові документи, писарі послуговувалися усталеною для того часу конструкцією «назва місяця + день місяця, виражений цифрою», яку доповнював геортонім, основною функцією якого була експлікація двох форм датування, зумовлена більшою орієнтацією тогочасного українця на народно-християнський календар, аніж на нумеративно-вербальний, напр.: *В сотнѣ Келебердянской ярмонковъ 3: 1) в Неделю масляную, 2) іюня 12, на Онуфрия Великого, 3) октября 28 на свѣтїя Параск евзи. Торги в неделю и пятокъ* (ДДГ, с. 288); *В сотнѣ Менской ярмонковъ 2: 1) мая 9 въ день свѣтителя Николая, 2) сѣнтября 8. Торги в четвертокъ* (ДДГ, с. 293); *В(ь) мѣстечку Шишаке ярмонки: 1) ноября 8 в день архистратига Михаила, 2) в Неделю всѣхъ свѣтїхъ. Торги в неделю и пятокъ* (ДДГ, с. 299). Таке використання є домінантним для досліджуваних

ділових текстів, де геортонім, крім номінативної, виконує функцію хрононімного маркера, виводячи таким чином одно- чи полікомпонентне найменування зі сфери суто сакральної і наближаючи його до звичайного світського репрезентанта точного чи приблизного часового проміжку.

На думку С. С. Єрмоленка, «із семантико-синтаксичного погляду такі найменування займають пропозиціональну позицію темпорального адвербіалізатора; у поверхневій формально-синтаксичній структурі ця позиція часто, хоча й не виключно, реалізується прийменниковою сполукою з функцією обставини часу» [2, с. 39]. Ділові документи засвідчують, що основна синтаксична функція геортонімів – обставина часу, напр.: *Ижъ будучи ему на послушенствѣ в Го(р)ковцѣ, сего жъ лѣта под ча(с) Свѣ(й) Недѣль, зайшоль его в(ь) среду противъ четве(р)тка ω(т) висоце в(ь) Бѣу превелебно(з)о его мило(сти) г(с)пдна о(т)ца а(р)химандрита указъ* (ДДГ, с. 169); *Въ сотнѣ Первой полковой в(ь) городѣ Лубняхъ въ годѣ ярмонковъ четырьх: 1) о Сош ествіи Свѣаго Духа , 2) о Преображеніи Гс̄пди емъ, 3) о Покровѣ Пресвѣтїя Бр̄цы , 4) о Масляной недѣлѣ. А торги единственно бивають всякой недѣлѣ в понедѣльникъ и пятокъ* (ДДГ, с. 282); *В мѣстечку Омелнику ярмонокъ еденъ, июля 20 – на свѣаго пророка Илию* (ДДГ, с. 298).

Отже, ділова документація Гетьманщини XVIII ст. свідчить про розгалужену систему геортонімів тогочасної української мови, модифіковану з погляду компонентного складу. Поодинокими випадками представлено лексичні інновації, не властиві церковному календарю. Геортоніми, стаючи в аналізованих текстах часовими маркерами, синкретизують семантичну і функціональну складові, зберігають і варіантно поповнюють традиційний церковно-народний хрононімний фонд.

Перелік умовних скорочень назв джерел

ДДГ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. документів / упоряд., автор передмови та комент. В. Й. Горобець; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : Наук. думка, 1993. – 392 с.

Список використаної літератури

1. Атрошенко О. В. Русский народный календарь. Этнолингвистический словарь / О. В. Атрошенко, Ю. А. Кривошапова, К. В. Осипова. – М.: Изд-во «АСТ-ПРЕСС КНИГА», 2015. – 544 с.
2. Єрмоленко С. С. Граматика геортонімів у текстах календарних паремій / С. С. Єрмоленко // *Studia Linguistica*: збірник наукових праць. – Вип. 4. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 39–47.
3. Історія української мови. Лексика і фразеологія / під ред. В. М. Русанівського. – К.: Наукова думка, 1983. – 744 с.
4. Толстая С. М. К соотношению христианского и народного календаря у славян: счет и оценка дней недели / С. М. Толстая // *Языки культуры и проблема переводимости*. – М.: Наука, 1987. – С. 154–168.
5. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: историко-диалектологический очерк / Ф. П. Филин. – 2-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2006. – 654 с.

Товстенко Л. І. Стилевой потенциал геортонимов в деловых текстах XVIII в.

Аннотация

В статье на материале деловой документации Гетманщины XVIII в. проанализирована специфика функционирования геортонимов. По структурным особенностям выделяем одно- и поликомпонентные наименования, представленные в различных модификациях. Рассматриваемые тексты свидетельствуют, что геортонимы являются важной составляющей народно-церковного календаря, семантически емкостные, служат темпоральными маркерами и обладают большей экспрессией.

Ключевые слова: геортоним, хрононим, деловой стиль, модификация, лексическая инновация, маркер.

Tovstenko L. I. The style potential of heortonims of business texts in the 18th century.

Summary

In the article on the material of business documents of Hetmanshchyna 18th century it analyzed the specifics of functioning heortonims. According to structural features distinguish single- and multicomponent name presented in different versions. The text under consideration suggest that heortonims are an important part of people's ecclesiastical calendar, semantically capacitive serve temporal markers and have a greater expression.

Key words: heortonym, chrononym, business style, modification, lexical innovation, token, the Ukrainian language of the 18th century.